

СВЕДОЦИ У СРЕДЊОВЕКОВНОМ СЛОВЕНСКОМ ПРАВУ*

Апстракт: У раду аутор анализира установу сведока у средњовековним словенским правним системима. У руском, пољском, српском и бугарском праву сведоци су представљали значајно доказно средство пред судовима. Означавани су различитим терминима у словенским правним зборницима као што су Закон судњи људем, Руска правда, Елблоника књига, Душанов законик и многи други. Анализом норми релевантних правноисторијских извора код Словена, могу се издвојити две основне врсте сведока – сведоци-очевници и судски сведоци, тј. сведоци-вештаци. Трећа група сведока, тајних сведока, означавана је посебним термином “сок” и карактеристична је за јужнословенске правне системе. Сведоке у ужем смислу треба разликовати од саклетвеника (coniuratores). Саклетвеници су својом заклетвом пред судом само потврђивали изјаву туженог на основу субјективног уверења о моралној исправности странке. Сведоци су у судском потупку код Словена или потврђивали чињенице којима су лично присуствовали, или по налогу суда утврђивали чињенично стање.

Кључне речи: сведоци, словенско право, средњи век, судски поступак, доказно средство.

Сведоци су, за разлику од саклетвеника и помагача у полагању заклетве,¹ рационално доказно средство које широку примену има од најдревнијег доба до

* Чланак је резултат рада на пројекту Правног факултета Универзитета у Нишу, „Заштита људских и мањинских права у европском правном простору“, који финансира Министарство за науку и технолошки развој, бр. уговора 179046

1 Саклетвеници, саприсежници или клетвеници, како се све називају, доказно су средство које се користило код свих индоевропских народа. Води порекло из родовско-племенске заједнице. Разлика између саклетвеника и помагача у заклетви била је у томе што су саклетвеници лица која су полагала заклетву да би се потврђивале чињенице битне за суд, а посредно и чињенице о моралним и људским вредностима странке, док помагачи у заклетви саму суштину доказивања и сврху постојања испуњују понављањем текста и ритуала заклетве. Тачније, саклетвеници потврђују изјаву туженог (или ређе тужиоца) и дају

данас. Они сведоче о чињеницама које су битне за одређени судски поступак, углавном изјављују да су нешто непосредно видели, а све у циљу утврђивања истине и доношења пресуде.

Сведоци су у словенском праву означавани различитим терминима – “послух”, “видок”, “свидетель”, “свQдок”. Проблем разликовања саклетвеника и сведока произилази и из природе оптужног судског поступка који је у свим раним и феудалним државама био доминантан до XV века. Иницијативу у таквом поступку имале су странке, док је суд углавном био пасивни посматрач извођења доказа. Суд није имао могућности да провери и утврди веродостојност сведока и њихових исказа. Судије су и због тога много више вере поклањале саклетвеницима, будући да су они и материјално одговарали за дела туженог. Суду је вероватно било поузданије и целисходније да верује већем броју честитих и угледних саклетвеника из друштвене средине којој припада и странка, него да веру поклања сведоку који је често могао бити и случајни пролазник.²

Сведоци су такође полагали заклетву пре давања свог исказа. Ипак, за разлику од саклетвеника које је заклетва обавезивала и у формалном и у материјалном смислу, сведок је полагао заклетву која није била сама себи циљ. Његова заклетва требало је да га одврати од лажног сведочења о конкретној чињеници која је од посебног интереса за спорни случај.

Сведоци се у правним текстовима словенских држава појављују још и као додатни доказ уз писмене исправе. Својим потписом на правном акту, они су потврђивали тачност докумената, па је само утврђивање њиховог идентитета пред судом било довољно да се доказ исправом правилно изведе. У том случају, они представљају помоћно доказно средство које служи доказивању писмене исправе.

Још једна специфична врста сведока била су они чији су искази у словенском правосуђу били несумњив доказ, доказ од пресудног значаја. Сведочанства таквих лица представљала су израз тзв. “јавне вере”. То су људи којима се готово безусловно веровало, а у изворима права срећемо их под различитим називима – “добри људи”, “лучшие люди”, “стариници”, “межники”. Њихова улога у судском поступку могла је бити огромна, а посебну функцију су имали у споровима за утврђивање међа. Уз њих, у посебну врсту сведока који су имали карактер “сведока по службеној дужности”, треба свакако убројати и “приставе”.³

самостални исказ о спорном питању. Помагачи у заклетви, пак, понављају свечани поступак полагања заклетве што је прво учинила сама странка. Код помагача, битан је искључиво број извршених заклетви, а код саклетвеника битна је гаранција шире заједнице, јемство већег броја сродника или суседа да је страна у спору без кривице.

2 Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави*, Београд 1996, стр. 767.

3 Ова специфична прасловенска и општесловенска установа имала је вишеструку функцију. “Пристав” је имао веома запажену улогу у свим фазама судског поступка – у

Сведоци као институт процесног права начелно припадају развијенијим правним системима, што се не би могло рећи за словенско право на првом стадијуму развоја. Због тога се ова установа најчешће проналази или у законима који су донети под утицајем напреднијих правних схватања или у правним текстовима развијенијих словенских средина.

Најстарији словенски правни извор, Закон судњи људем, помиње сведоке у члановима 2. и 7а. Судијама се налаже да не пресуђују без довољног броја сведока, а странама које немају сведоке прети она казна која би погодила оптуженог да је (у конкретном случају) његова кривица била доказана.⁴ У члану 7а говори се о броју потребних сведока и то честитих, угледних и богобојажљивих људи: *“...А број сведока да буде једанаест, и не више од тог броја, а код мањих спорова – од седам до три сведока и не мање од тог броја.”*⁵ Закон судњи људем, како се види из ових чланова, комбинује византијска и словенска правна начела. Сведок као доказно средство несумњиво је преузет из развијенијег византијског правног система.⁶ Остаје, међутим, недоумица да ли је законодавац имао у виду сведоке или саклетвенике као доказно средство, с обзиром на висок број потребних – једанаест. Делује чак вероватније да се та одредба односи на доказивање саклетвеницима, јер је било уобичајено да се у поступку поводом тешких кривичних дела тужени закљичао са још једанаест саклетвеника. Таква и слична решења предвиђена су у многим словенским изворима права.

Руска правда разликује сведоке и саклетвенике. Термин “видок” обично се користи за означавање сведока, мада има и примера када се израз “послух” користи у истоветном значењу. На питање ко је могао бити сведок, Ши́ра правда нуди недвосмислен одговор – само слободан човек. У члану 85. Ши́ре правде користи се израз “послух”, али у значењу сведока: *“Сви спорови да се пресуђују са слободним послухима; ако ли послух буде холоп, да се не појављује на суду; ако тужилац жели и узме га, нека каже: ‘по његовој изјави те узимам’ (на одговорност), ‘али те оптужујем ја, а не холоп’...”*⁷ Само је тужилац могао својом вољом да прихвати “холопа” за сведока, али је то чинио искључиво на личну одговорност.

У чл. 29. Ши́ре правде, у значењу “сведок” употребљен је термин “видок”: *“Ако окрвављен муж или син дође на (кнежев) двор, нису му потребни видоци, већ да се плати за њега (њему?) 3 гривне продаже (казне); ако на њему нема трагова (повреда), тада да доведе видоке реч по реч (да потврде оптуж-*

претходном, расправном и извршном делу. Он је могао бити у улози помоћника суда приликом позивања на суд, појављивао се као специфичан сведок суда, а касније и као судски извршитељ.

4 Д. Николић, А. Ђорђевић, *Законски текстови старог и средњег века*, Ниш 2002, стр. 166.

5 Исто, стр. 167-168.

6 Познато је да је Закон судњи људем настао као превод и прерада Еклоге, византијског правног зборника из 726. године. О томе видети нпр: В. Ганев, *Закон судњи људем*, Софија 1959.

7 Д. Николић, А. Ђорђевић, *Законски текстови старог и средњег века*, стр. 157.

бу)...⁸ Дакле, “видок” није био потребан у случају очигледног доказа, а то је онај на коме је очигледно да му је нанета тешка телесна повреда. Међутим, у недостатку директних, несумњивих доказа, сведок је потврђивао тужбу “реч по реч”. Јасно је да се не ради о саклетвеницима, јер би број био унапред одређен. Термин “видок” употребљава се искључиво да означи сведока на суду.⁹ Томе треба додати и околност да се сведок у овом процесу јавља на страни тужиоца, што није уобичајен случај када су у питању саклетвеници. По мишљењу М. Н. Тихомирова, сведок је морао да потврди већ дати исказ тужиоца,¹⁰ на основу онога што је видео, што још једном потврђује да је под именом “видоци” Руска правда подразумевала сведоке у ужем смислу речи.

Псковска судна грамота, иако ни на једном месту не помиње термин “видок”, под називом “послух” углавном има у виду сведоке очевице догађаја битног за суд. И по томе је Грамота најбољи показатељ еволуције древнорусског права. Овакво решење у руско право доспело је вероватно из византијског права, али и услед општег развоја руских градова као трговачко-занатских центара и као носилаца зачетака антифеудалних тенденција.

Псковска судна грамота, задржава термин “послух” у члану 20, али овој древној установи даје сасвим другачији смисао. У поступку поводом тешког кривичног дела разбојништва, суд је приступао испитивању и тужиоца и његовог “послуха”. Пре свега, суд је морао да се увери да су тужилац и његов сведок били заједно у тренутку извршења кривичног дела од стране туженог, као и о евентуалном постојању других очевидаца. За суд је најбитније било да се исказ сведока подудара са исказом тужиоца: “...а послух на суду треба да послухује (посведочи) **баи тим истим речима**”¹¹ За псковски суд током времена постало је битно да ли је “послух” могао да потврди да је био на месту извршења кривичног дела и да ли је могао да потврди тужiocеве наводе. “Послух” на тај начин добија улогу сведока у правом смислу речи, а не некадашњег саклетвеника. У прилог тој тврдњи иде и чињеница да се као доказно средство појављивао на страни тужиоца, а не туженог. Саклетвеници су се чешће (а посебно у поступку поводом тешких кривичних дела) појављивали на страни туженог у циљу његовог оправдавања. Друга је ствар што је тужени могао да чак и сведока изазове на судски двобој, уколико би и даље тврдио да је невин: “уколико жели нека изађе на двобој са послухом”.

Сведоци се по Псковској грамоти суштински разликују од саклетвеника. Њихов број се креће од четири до пет, а њихово сведочење се тиче неке спорне

8 Исто, стр. 149.

9 М. А. Исаев, *Толковий словарь древнерусских юридических терминов*, Москва 2001, под “видокъ”, стр.25.

10 М. Н. Тихомиров, *Пособие для изучения Русской правды*, Москва 1953, стр. 92.

11 *Российско законодательство X-XX века, Законодательство Древней Руси*, Москва 1984, стр. 332.

чињенице. Срећу се и под термином “добри люди”, а у споровима о земљи то су суседи. У чл. 56. названи су и “свидетели” (сведоци). Користе се у сврху доказивања углавном у грађанско-правним споровима: о својини на земљи, наслеђу, власништву на покретним стварима. У кривичним споровима могло се доказивати сведоцима једино у случају разбојништва.¹²

Елблоншка књига такође прави разлику између сведока и саклетвеника. Без обзира што оригиналан запис пољског обичајног права на немачком језику не прави термилошку разлику међу њима, јер их назива истим именом (“*geszug*”), правноисторијска наука прави разлику између ове две врсте доказних средстава. У неколико случајева присуство сведока је унапред прописано као неопходно за доказивање правоваљаности неких радњи – изразима “уз помоћ суседа” (у глави XXVII) или “уз сведоке” (у глави XIII)¹³ Сведоци су као доказ захтевани од тужиоца, слично као у одредбама руског права.

У српском средњовековном праву, термин “сведок” се углавном употребљава за означавање саклетвеника или нарочитог мешовитог суда, али и као гарант валидности издатог документа. У повељама српских владара манастирима и црквама, као и уговорима са Дубровником среће се често израз “сведок” управо у поменутиим значењима. Али то не треба протумачити као да српско право није познавало установу сведока.¹⁴ У Душановом законнику не налазимо сведоке у ужем смислу речи, тј. као рационално доказно средство, али се они помињу у Скраћеној Синтагми, која у скоро свим рукописним преписима прати Душанов законик. Скраћена Синтагма има посебну главу посвећену сведоцима као доказном средству.¹⁵ Као доказно средство, установа сведока продира у српско право преко парцијалне рецепције римско-византијског права.¹⁶

У старом српском праву постоји једна специфична врста сведока која није непозната ни другим словенским правним системима. Израз “сведок” има још једно значење, а прописан је у повељи Стефана Дечанског манастиру Дечани: “*kako posla kraEvstvo mi soudIU bogdana I porabka outesati megE SrednEmu selou*

12 В. И. Сергеевич, *Лекции и исследования по древней истории русского права*, Москва 2004, стр. 439.

13 М. Винавер, *Исследование памятника польского обычного права*, Варшава 1888, стр. 127-128.

14 Бож. Марковић износи мишљење да је сведока као судских доказа било у средњовековној Србији, видети: Бож. Марковић, *О доказима у кривичном поступку*, Београд 1908, стр. 74-75.

15 А. Соловјев, *Историја словенских права*, Београд 1998, стр. 517-518. О Синтагми Матије Властара као извору права видети: С. Новаковић, *Матије Властара Синтагмат*, Београд 1907.

16 О парцијалној рецепцији византијског права у Србији може се говорити већ од времена доношења Савиног Законоправила. О томе Н. Ранђеловић, *Историја права II - Основи српске историје права*, Ниш 2012, стр. 25-28.

I koumanovu a sq nimi kd (24) svQedoke...¹⁷ Веома сличан пропис понавља се и у Душановом законнику, у чл. 80: “*За међе селске да даду обоји који ишту сведоке, он половину а он половину по закону; да куде реку сведоци, тоговаци да јест*”.¹⁸ Сведоци у овим нормама имају карактер доказа од пресудног значаја и суд их као такве прихвата. Они не сведоче о конкретној ситуацији везаној за спор пред судом, већ за нешто што је њима одавно познато. У том смислу, они се по правној природи приближавају саклетвеницима. Међутим, као што је раније већ истакнуто, саклетвеници потврђују “добру славу”, углед једне од странака. А ови, нарочити сведоци из Дечанске повеље и члана 80. Д.З. у извесном смислу замењују писане документе, исправе о власништву над спорном земљом. Они су као нека врста “службених сведока”. Извођење ових доказа могао је директно наложити суд, а могле су их предлагати и странке. Њихова честа употреба као посебног доказног средства може се претпоставити, ако се има у виду укорененост обичајног права, као и просечно низак ниво писмености становништва. У српском праву ови сведоци се појављују још и под називом “стариници”, “стариници жупљани”, “мужи” и “добри људи”.¹⁹

Сличан институт процесног права садржи и древноруско законодавство. Нагазимо га под називом “межники” у члану 10. Псковске судне грамоте: “(Ако) о земљи под шумом буде суд ... обе стране нека узму *межнике*...”²⁰ “Межници”²¹ су по својој правној природи веома сродни институту “стариника” из српског средњовековног права. Обе стране су, слично као у одредби Душановог законика, биле овлашћене да у спору доказују одговарајућим бројем ових “межника”, којима је суд поклањао безусловну веру. За разумевање овог члана неопходно је анализирати једну другу норму древноруског права која садржи једно конкретно решење спора на основу одредби Псковске судне грамоте. Реч је о “правој грамоти”,²² пресуди у спору око међа Снетогорског манастира са другим манастиром.²³ Обе стране су псковском суду изнеле писане доказе о свом власништву, након чега је суд наложио својерсно вештачење својих специјалних изасланика

17 С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, стр. 647, Београд 1912, чл. III

18 Д. Николић, А. Ђорђевић, *Законски текстови старог и средњег века*, стр. 227.

19 *Лексикон српског средњег века*, Београд 1999, под “стариници”, стр. 701-702.

20 *Российско законодательство X-XX века, Законодательство Древней Руси*, стр. 332. “Лешая земля” значи земљу под шумом, ону која није обрадива. “Оба исца” – обе стране у поступку, будући да руски извори често на тај начин означавају лица која захтевају правду од суда.

21 “Межники” – од древноруске и прасловенске речи “межа” (међа), која потиче од санскритског термина “madhyas” – средина. М. А. Исаев, *Толковый словарь древнерусских юридических терминов*, под “межники”, стр. 60.

22 “Правая грамота” – судска пресуда у писменој форми издата једној од страна у спору.

23 *Псковская судная грамота, Исторический архив № 6*, Москва 1940, стр. 267-268.

– “межника”. После изласка на лице места и утврђивања спорне међе, судије су упитале представнике обеју страна да ли прихватају извештај “межника” и да ли он одговара ономе што је записано у грамотама, тј. писменим исправама. Утврђено је да је грамота једне од страна одговарала стању утврђеном на лицу места и та страна је добила спор. Да је стање било другачије, тј. да “межници” нису могли да утврде чија исправа више одговара фактичном стању, суд би морао да наложи извођење неког алтернативног доказног средства.

И Новгородска судна грамота предвиђа доказивање помоћу “межника”. Говорећи о начину решавања спора о земљишту, она ограничава рок за доношење пресуде на два месеца и одобрава високим новгородским функционерима, посаднику или тисјацком да као судије надлежне за извођење “межника” могу добити одговарајућу новчану накнаду.²⁴ Судија је, дакле, био овлашћен да наложи извођење овог доказног средства, што није карактеристично у контрадикторном, оптужном (акузаторном) процесу у коме главну улогу имају странке. То само потврђује специфичну правну природу овог доказа, дајући му обележја судских сведока, то јест оних који своју дужност извршавају *ex officio*.

Судећи по још неким правноисторијским текстовима, словенско процесно право знало је и за још једну посебну врсту сведока, који се звао “сок”.²⁵ Овај особени институт старог процесног права наслеђен из словенске прадавнине, био је познат у судској пракси Дубровника у кривичним стварима и представљао је неку врсту тајног сведока.²⁶ Из уговора и судских пресуда Дубровника из XIV и XV века, закључује се да је “сок” било лице које је избегавало јавно појављивање, те да га је суд третирао као сведока (без обзира на тајност и скривеност деловања). “Соцбина” га је чинила другачијим од обичних сведока, будући да се тим изразом означавала награда или уговор о накнади који је сок закључивао са оштећеном страном. Његова главна обавеза била је да именује праве извршиоце дела, који би били осуђени ако би доспели пред суд. “Сок” је морао да врати награду уколико се то не би десило, а ризиковао је накнаду штете оштећеном ако не би “просочио” (открио, показао) праве крадљивце.²⁷

²⁴ *Российско законодательство X-XX века, Законодательство Древней Руси*, стр. 306.

²⁵ Старословенски термин “сокъ” познат је чешком и пољском праву, као и јужнословенским правним системима. Имао је различита значења – истражитељ, тужилац, тајни сведок, чак и тајни детектив. Помиње се у чл. 17. Судебника Казимира из 1648, споменику литванског права, где је имао битну улогу у окончавању спорова поводом крађе. М. А. Исаев, *Толковый словарь древнерусских юридических терминов*, под “сок”, стр. 101. Изрази “сочити” и “сочба” такође нису непознати древноруском праву, а посебно су заступљени у Псковској и Новгородској судној грамоти.

²⁶ Б. Недељковић, *Сок и соцбина у старом српском праву*, Београд 1957, (Отисак из Историјског часописа VII), стр. 53-81.

²⁷ Исто, стр. 67-68.

Овом особеном словенском установом посебно се бавио В. Богишић. По његовим сазнањима, “сок” и “соџбина” одржали су се у Црној Гори и Херцеговини све до XIX века. Као начин потенцијалног налажења сопствене украдене ствари, оштећени је истицао “соџбину”, награду која је вредела више од украдене ствари (“вазда у једно и по више него украдена ствар вриједи”). Затим је оштећени разглашавао да ће ту награду исплатити ономе који пронађе крадљивца. Ко би онда изјавио да ће открити лопова, добијао је назив и статус “сока”, сличан тајном (заштићеном) сведоку. Чак је и “сок” могао да, услед страха од лопова или његовог братства именује још једног посредника, такозваног “сокодружицу”. То је био механизам заштите идентитета тајног сведока, јер чак ни суд није био овлашћен да зна ко је “сок”. Када би посредник саопштио име крадљивца, читаво село је добијало положај “судског извршитеља” *ad hoc* – приступало је наплати шестоструке вредности (“да плати самоседмо”) и враћању спорне украдене ствари од крадљивца. Често се, вели В. Богишић, читав поступак спроводио у потпуности мимо суда.²⁸ Израз “сок”, иначе, забележен је средином XIX века и у Србији.²⁹

Установа сведока била је заступљена у словенском праву. Анализом норми словенског законодавства, могуће је издвојити три посебне врсте. Сведочевидац, тј. онај који је нешто релевантно за суд видео и доживео и може то описати пред одговарајућим судом, прва је врста овог доказног средства. Код Словена, као и код других народа, та врста сведока постоји још од давнина, али се употреба овог доказа устаљује тек у познијој фази и делимично под утицајем страних правних система. Разликује се од саклетвеника који су сведоци добре репутације и по томе што су сведоци чешће на страни тужиоца, а саклетвеници на страни туженог. Друга врста сведока, “стариници” или “межници”, такође потичу још из најдревнијег доба и користили су се у сврху доказивања на предлог странака или на изричит налог суда. Могу се делимично сврстати у судске сведоке, чији се извештај прихватао као неприкосновени доказ. У извесном смислу, они су вршили службу сличну вештачењу; подсећају на саклетвенике, јер су полагали заклетву, али се од њих и разликују, јер су сведочили о чињеницама. Били су донекле и својеврсна замена за писане исправе. Трећа врста сведока, тзв. тајни сведок (“сок”) потпуно је специфичан доказ у словенском свету. Упркос вековима, овај назив се код Јужних Словена одржао. У појединим словенским крајевима, који су дуго очували прастаро уређење засновано на крвној вези, одржао се до XIX века као готово непромењена обичајно-правна установа. У том смислу, “сок” такође представља једно сведочанство о изванредној жилавости правних старина и снази обичајног права.

28 В. Богишић, *Грађа у одговорима из различних крајева словенског југа*, (Изабрана дјела, том II), Подгорица 2004, стр. 516-517.

29 “Сок” у западној Србији значи сведок. В. Карацић, *Рјечник*, Београд 1898, под “сок”, “сочење”, “просочити”. Термин је опстао и делимично задржао и значење.

Aleksandar Đorđević, LL.M.

Teaching Assistant,

Faculty of Law, University of Niš

Witnesses in the Mediaeval Serbian Law

Summary

In this article, the author analyses the institute of witnesses in the medieval Slavic legal systems. In the Russian, Polish, Serbian and Bulgarian legislations, witnesses were used in court proceeding as a significant instrument for providing testimonial evidence. In a number of Slavic codes (such as: Zakon sudnyi lyudem, Ruskaya pravda, the Elblong Collection of customary law, Tsar Dusan's Code, etc), witnesses were described in different legal terms. After analysing the norms contained in relevant Slavic legal history sources, we may identify two basic types of witnesses: eye-witnesses and court (expert) witnesses. The South-Slavic legal systems comprised a third group of witnesses called the clandestine (protected) witnesses; which were designated by a special legal term "sok (sodzbina)". Strictly speaking, witnesses shall be distinguished from "coniuratores". Coniuratores were sworn witnesses who appeared in court only to confirm the defendant's statement on the ground of their subjective belief and to prove the defendant's moral credibility. In the Slavic legal systems, witnesses were involved in court proceedings either to verify the facts which they eye-witnessed or (subject to a court subpoena) to help establish the facts.

Key words: *witnesses, Slavic law, the Middle Ages, court proceedings, evidentiary instrument*

